

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

**An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal**

ISO 9001:2008 QMS
ISBN / ISSN

AJANTA

ISSN 2277 - 5730

Volume - VIII, Issue - I, January - March - 2019

Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

Is Hereby Awarding This Certificate To

श्री. भारतम् ज्ञाताय

As a Recognition of the Publication of the Paper Entitled

समिश्र : संकल्पना आदि स्वरुप

Editors Vinay S. Hatole

Ajanta Prakashan,

Jaisingpura, Near Unilversity Gate, Aurangabad. (M.S.) 431 004

Mob. No. 9579260877, 9822620877 Tel. No.: (0240) 2400877,

ajanta1977@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

प्रा. महारुद्र जगताप
बलमीम महाविद्यालय, बीड

‘जागतिकीकरण’ हा शब्द आजच्या काळात सर्वार्थाने रुढ झाला आहे. विविध महाविद्यालयातून या जागतिकीकरण संदर्भात राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय चर्चा सत्र भरवले जात आहे. अशा या जागतिकीकरणाचा मानवी जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांवर बरावाईट परिणाम दिसून येतो आहे. सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक, धार्मिक, शैक्षणिक, मासिक अशा सर्वच क्षेत्रात याचा प्रभाव पडलेला आहे. जागतिकीकरणानंतर धर्म, संस्कृती, समाज, राजकारण अशा सर्वच गोष्टींमध्ये परिवर्तन दिसून येत आहे. अशा या जागतिकीकरणाचा मराठी भाषा आणि साहित्यावरील प्रभावाचा शोध प्रस्तुत शोध निबंधातून घेतला जाणार आहे.

साहित्य हे भाषेपेक्षा निर्माण होऊ शकत नाही म्हणून सर्वप्रथम आपल्याला भाषेचाच विचार करावा लागतो. मानवाला अनेक गोष्टींची जिज्ञासा असते. ज्या गोष्टी त्याच्या जीवनात महत्वाच्या ठरतात अशा गोष्टींबद्दल तो जाणून घेण्याचा प्रयत्न करतो. कुटूंब, विवाह, जात, धर्म, द्रव्य या बरोबरच तो भाषेबद्दल उत्सुकता बाळगतो. कारण त्याच्या जीवनात भाषा खूप महत्वाचे कार्य करताना दिसून येते. भाषा ही केवळ व्यक्तींमध्ये संवाद साधणारी नसते; तर ती संस्कृतीची वाहक असते. अनेक पिढ्यांच्या ज्ञानाचा आणि अनुभवांचा त्यात संचय असतो. प्रख्यात आफ्रिकन लेखक एनगुणी वा थ्योंगो या संदर्भात म्हणतात की, “संस्कृती आपल्या मौखिक आणि लिखित साहित्याच्या माध्यमातून मूल्य समुहाची अभिव्यक्ती करते. त्या मूल्यांमुळे आपल्यापैच आपली ओळख होते आणि एकंदर विष्यात आपले स्थान काय आहे ते समजते. भाषा ही एक संज्ञापन पध्दती आहे. ती मौखिक ध्वनींनी बनलेली असते. या मौखिक ध्वनी रचनांना समाजाने मान्य केलेला एक विषिष्ट अर्थ असतो. त्यामुळे भाषा ही एक सर्वात सोयीस्कर व उपयुक्त अशी संज्ञापनाची एक पध्दती आहे. माणसाच्या कौटुंबिक व सामाजिक जीवनात भाषेपेक्षा कोणतेच व्यवहार घडत नाहीत. मानवाचा विकास भाषेद्वारेच होतो. त्यामुळे ‘भाषा’ हा जगातील सर्वच संस्कृतींच्या विकासाचा पाया आहे.

मानव हा समाजशील प्राणी असून भाषा ही मानवी समाजजीवनाचे वैशिष्ट्य आहे. समाजात राहणे, संपर्क साधणे या मानवी गरजा आहेत. या गरजेतून मानवी भाषा अस्तित्वात आल्या आहेत. असे असले तरी संपूर्ण समाज जीवनात मानवाची एकच एक भाषा नाही. भाषेची विविधता हे मानवी समाजजीवनाचे वैशिष्ट्य सांगता येते. जगभरात आज सात हजारांहून अधिक भाषाबोली बोलल्या जातात. आपला भारत देश हा विविध भाषा बोलींनी समृद्ध असलेला देश आहे. या बहुभाषिकते संदर्भात निरीक्षण नोंदवताना मॅक्सीन बर्नसन लिहितात, “आपल्याकडे जशी सामाजिक उतरंड दिसते तशी भाषांच्या बाबतीतही दिसते. या उतरंडीमध्ये सगळ्यात खाली म्हणजे आदिवासी भाषा. त्यांच्यावर वेगवेगळ्या राज्यभाषा. उत्तरेकडे त्यावर हिंदी भाषा व सगळीकडे एकदम वर म्हणजे इंग्रजी जसजसे आपण वर जातो तसतसे त्या भाषेला जास्त प्रतिष्ठा असते. आदिवासी भाषेला सगळ्यात कमी प्रतिष्ठा. मग राज्यभाषा, त्यावर हिंदी व सर्वात वर इंग्रजी. अशा प्रकारे राष्ट्रीय पातळीवर इंग्रजी आणि हिंदी भाषांना विशेष महत्व दिले जात असल्याचे दिसून येते. 1961 च्या जनगणनेनुसार भारतात 1652 तर 1991 च्या जनगणनेनुसार 1576 भाषा आहेत. या अनेक विविध

भाषांपैकी मराठी ही एक भाषा असून मुख्यतः ती महाराष्ट्राची भाषा आहे. ती भारतात चौथ्या क्रमांकाची भाषा असून जगात पंधराव्या क्रमांकाची भाषा आहे. भाषा समृद्धी भाषेतील संक्रमणावरही अवलंबून असते. नवे शोध, नवी क्षेत्रे, नव्या परिभाषा, जवळ येणारे जग, इंटरनेट, दुरदर्शनची विविध चॅनल्स यामुळे भाषिक संक्रमण वाढल्याचे दिसून येते. आज 'जग एक खेडे' या संकल्पनेमुळे भाषेमध्ये प्रत्यक्ष नवनवीन शब्दाची भर पडत आहे. नवनवीन शोधांनी होणारी मौखिक प्रगती, प्रवासाची सुलभ साधने त्यामुळे मानवी समाजाला एक भाषिक गतिमानता प्राप्त झाली आहे. व्यापार, राजकारण, शास्त्र, संस्कृती, धर्म, दळण-वळण, कला, वाङ्मय, दुष्काळ, भूकंप, युद्ध, सहकार, शिक्षण, तत्त्वज्ञान अशा विविध घटकांनी भाषेमध्ये उलथापालथ झाली आहे. जुने शब्द नवीन रूप धारण करू लागली आहेत. तसेच नवीन शब्द पटकन रुळू लागली आहेत. अशा प्रकारे जागतिकीकरणातून मराठी भाषेत शब्दसाठा वाढत चालला आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेनंतर सारे जग जलद गतीने जवळ आलेले आहे. परस्पर संपर्काची घनता वाढलेली आहे. पर्यायाने काळाची गरज म्हणून संपर्क अस्तित्वात आलेला आहे. वाढती ज्ञानक्षेत्रे, बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचे विस्तारणारे जाळे, नवनवीन उद्योगव्यवसायाची क्षेत्रे आणि अशा अनेक कारणांमुळे भाषेला अनन्य साधारण महत्व प्राप्त झाले आहे. मराठी भाषा ही जवळजवळ दहा कोटी लोकांची भाषा आहे. महाराष्ट्राबाहेर गोवा, मध्यप्रदेश, छत्तीसगड, आंध्रप्रदेश, कर्नाटक, गुजरात, तामिळनाडू येथे बहुसंख्येने मराठी भाषक आहेत. अमेरिका, दक्षिण आफ्रिका, ऑस्ट्रेलिया, मॉरिशस येथेही मराठी भाषक आहेत. महाराष्ट्राच्या शिक्षण क्षेत्रात त्रिभाषा सुत्राचा अवलंब केला जात आहे. इंग्रजी, हिंदी आणि मराठी. आंतरराष्ट्रीय इंग्रजी भाषा, राष्ट्रीय हिंदी भाषा आणि राज्यभाषा म्हणून मराठीचा स्वीकार केला आहे असे असले तरी आज इंग्रजी भाषा ही उच्च शिक्षणाची, उच्च ज्ञानाची जागतिकीकरणाची भाषा समजली जाते. परंतु जागतिकीकरणात लोकांना इंग्रजी भाषेच्या अधीन करणे हे लोकांचे ग्राहकात रुपांतर करण्याच्या दृष्टीने साहाय्यभूत मानले जाते.

भारतात बहुभाषिकता अस्तित्वात असल्यामुळे अन्य भाषांचा मराठी भाषेची संपर्क आला. या संपर्कातून मराठी भाषा समृद्ध झाली. आजच्या मराठीमध्ये इंग्रजी, हिंदी, फारसी, गुजराथी, तेलगू अशा अनेक भाषेतील शब्दांचा सर्रास वापर केला जात असल्याचे दिसून येते. आज जागतिकीकरणाची भाषा म्हणून इंग्रजीकडे पाहिले जाते. आजच्या मराठी भाषेमध्ये इंग्रजी शब्दाचा इतका भरणा होत आहे की, लहान मुलांपासून ते थोरांपर्यंत सर्वजन इंग्रजी शब्दांचा सर्रास वापर करत असल्याचे दिसून येते. त्यामुळे मराठी भाषेतील शब्दांना पर्यायी शब्द असले तरी भाषिक संक्रमण होत असल्याचे जानवते. खाजगीकरण व जागतिकीकरणांमुळे भाषा विषयक संदर्भात बदल घडवून आला. भाषेची समृद्धी भाषेच्या व्यवहारावर अवलंबून असते. भाषेतील भाषिक व्यवहाराची संख्या जितकी जास्त तितकी भाषा अधिक समृद्ध होत असते. ग्रामीण परिसर आणि त्यामध्ये वस्ती करणारे लोक आणि त्यांचे व्यवसाय, उपजिविकेची साधने यांच्यात बदल होत गेले. ग्रामीण भागातील मोठ्या खेड्यांचे लहान शहरात लहान शहरांचे अधिक मोठ्या शहरात रुपांतर झाले. महानगरे विस्तारत गेली. शहरातील व ग्रामीण भागातील जमिनीला महत्व प्राप्त झाले. शेतजमीनीवर वसाहती झाल्या. टी.व्ही., मोबाईल, संगणक, सायबर कॅफे आले. अगदी बसस्टॅंडवर खाद्यपदार्थांच्या चकचकीत पाकीटांच्या माळा आल्या. पाण्याच्या ब्रॅंडेड बाटल्या आल्या. लोकांची जीवनशैली बदलली. टी.व्ही. वरच्या मालिकांनी, जाहिरातींनी आभासी विष्व तयार केले. वस्तुचे, भौतिक गरजांचे शॉपिंग मॉल्स आले. एकाच वेळी आर्थिक सुबत्ता आणि आर्थिक विपन्नता दिसू लागली. या सर्व गोष्टींच्या प्रभावातून नवीन लेखक, कवींची पिढी

उदयारा येऊ लागली. याचा प्रत्यय नव्वोदत्तर मराठी साहित्यातून येत असल्याचे जाणवते. 1990 नंतरच्या मराठी साहित्यावर जागतिकीकरणाचा सर्वाधिक प्रभाव असल्याचे दिसून येते. जागतिकीकरणानंतर मराठी साहित्यात अभिव्यक्ती आणि आपयाच्या अंगाने बदल झाला. हा बदल विविध वाङ्मय प्रकारातून पाहावयास मिळतो. मराठी साहित्याचा विचार करता जागतिकीकरणाचा प्रभाव सर्वप्रथम कवितेमधून आधोरेखित होताना दिसून येतो. या बदलाच्या स्पष्ट खूणा मराठी कवितेत ग्रामीण, दलित, स्त्रिवादी, आदिवासी या प्रवाहातील कवितेतून पाहावयास मिळतात. याचाच प्रत्यय म्हणजे मराठी कवितेत भुजंग मेश्राम, अरुण काळे, उत्तम कांबळे, श्रीधर तिळवे, हेमंत दिवटे, मंगेश काळे, प्रविण बांदेकर, वर्जेष सोलंकी, प्रफुल्ल पिलेदार, मनोज पाठक, सलील वाघ, संजीव खांडेकर, दिनकर मनवर अशा अनेक कवींनी जागतिकीकरणाची कविता लिहिली आहे. मनोज सुरेंद्र पाठक यांच्या कवितेत एका रुग्ण समाजाचे चित्र, हत्यांचे, हिंसाचाराचे समर्थन करणाऱ्या खंडीत रामाजाचे चित्र आढळते. मंगेश नारायण काळे यांच्या 'खांडववन म्हटलं तर' या कवितेतही हिंसाचाराविषयीची प्रतिक्रिया आढळते. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत माणसाचे होत चाललेले अमानवीकरण हेमंत दिवटे यांच्या 'मी आत्ताच स्लिट केलेलं चिकन' या कवितेत आढळते. असाध्य व्याधी जडलेल्या वर्तमानाचे आणि त्या वर्तमानात कुठलीही निपाणी उमठवण्याची शक्यता नसलेल्या कवीचे चित्रण प्रविण दशरथ बांदेकर यांच्या 'खेळखंडोबाच्या नावानं' या दीर्घकवितेत झालेले आहे. या कवितेत वर्तमानातील व्यक्तींचे शारीरिक, मानसिक, आत्मिक प्रश्न बांदेकर यांनी उपस्थित केलेले आहेत.

कथात्म साहित्यात जागतिकीकरणाच्या काळाचे प्रतिबिंब पडलेले आहे. प्रविण बांदेकर (चाळेगत), आनंद विंगकर (अवकाळी पावसाच्या दरम्यानची गोष्ट), कृष्णा खोत (सौंदाळा), शंकर सखाराम (एस.ई.झेड) सीताराम सावंत (देषोधडी) या कादंबऱ्यापासून या जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेचे चित्रण झाले आहे. तर राजन गवस, आसाराम लोमटे, सदानंद देशमुख, जयंत पवार, समर खडस, प्रज्ञा पवार, किरण गुरव यांच्या कथांमधून काळावकाषाचे चित्रण मोठ्याप्रमाणात आले आहे. तसेच ग्रामीण जीवनाचे चित्रण करणाऱ्या कादंबऱ्यामधूनही जागतिकीकरणाचे पडसाद उमटले आहेत. विशेषतः इथला शेतकरी त्यांच्या शेतीमधून कसा उखडला गेला आहे ते सदानंद देशमुख, अशोक कौतिक कोळी, कृष्णा खोत, गणेश आवटे यांच्या कादंबऱ्यातून प्रकट झाले आहे. नवी व्यापारी निती कधी कार्यरत आहे. हे व्यापारी राज्यकर्ते, पोलीस व प्रशासनाच्या दहशतीने शेतकऱ्याची कधी लूट करतात, रोजकऱ्याच्या लुटीचे नवे समाजशास्त्र आणि त्याचे पध्दतधीर व्यवस्थापन यासंबंधीचे चित्रणे या कादंबऱ्यातून प्रकटली आहेत. तसेच मराठी नाट्य परंपरेत ध्याम मनोहर, मकरंद साठे, सदानंद बोरकर, वामन तावडे, डॉ. सतीष तावडे, योगेश पेजवलकर, गिरीधर पांडे, विजय भालेकर, अनिल साळवे यांनी जागतिकीकरणाच्या प्रभावाचे वेगवेगळे पेंड्स दाखवण्याचा प्रयत्न केला आहे. या लेखकाने आपल्या लेखनीतून सामाजिक, सांस्कृतिक, नैतिक मूल्यांवर आघात केल्याचे दिसून येते. अशा प्रकारे नव्वोदत्तर साहित्यातून जागतिकीकरणाचा प्रभाव जाणवत असल्याचे दिसून येते. असे असले तरी या लेखकांसमोर लेखनाच्या संदर्भात नवनवीन आव्हाने उभी राहात असल्याचे जाणवते. या जागतिकीकरणाने उभ्या केलेल्या आव्हानाबद्दल प्रा. भोळे म्हणतात की, "नव्या काळातील षक्तीषाली प्रवाहांचे अंतरंग, आधारभूत अधिष्ठाने, मानवी विष्वातील ज्वलंत प्रश्नांवरच्या त्यांच्या भूमिका आणि त्यातील

वेगळेपणा उलघडून दाखविण्याचे आव्हान मराठी साहित्यिकांनी गंभीरपणे स्वीकारले आहे असे दिसत नाही. माणूसतेला पारखी झालेली स्वतःचे सांस्कृतिक संचित गमावून बसलेली, गेडसावणारी अनन्यता हरवलेली आणि भाषिक क्षमता नष्ट झालेली भाषा झपाट्याने संज्ञापन विषयाचा ताबा घेवू लागली आहे. तिला मानवी संघर्षशील कधी ठेवता येईल हे लेखकांसमोरील तातडीचे आव्हान आहे. लेखकाची भाषा ही जर त्याला व्यापक समाजवास्तवापारून तोडत असेल तर सृजनशीलतेच्या दृष्टीने त्याच्यापेक्षा कोणतेच संकर उद्भवत नाही" असे असले तरी आज जागतिकीकरणात मराठी भाषा आणि साहित्य विस्तारत असून आजचे साहित्यिक या विषयावर अतिशय गंभीरपणे लेखन करतील अशी आशा बाळगण्यास हरकत नाही.

संदर्भ :

1. 'मराठी भाषा : उपयोजन आणि सर्जन', यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक, प्रथमावृत्ती-2010.
2. 'जागतिकीकरणानंतरचे मराठी साहित्य', प्रा. प्रल्हाद लुलेकर गौरव ग्रंथ, प्रथमावृत्ती, एप्रिल-2017.
3. 'साहित्य, संस्कृती आणि जागतिकीकरण', भालचंद्र नेमाडे.
4. 'जागतिकीकरणाचा मराठी भाषा व साहित्यावरील प्रभाव', डॉ. वासुदेव वळे.